

G. S. KIRK, *Homer and the Oral Tradition*, Cambridge 1976, University Press, 222 pp.

Geoffrey Stephen Kirk danas je nesumnjivo najugledniji živi stručnjak za Homera a svoj zasluženi prestiž duguje knjigama *The Songs of Homer* i *Homer and the Epic* kao i nizu rasprava i članaka s tog područja u periodici. Ovdje prikazivana knjiga upravo je takva zbirka njegovih studija o Homeru nastalih u raznim prigodama između 1960. i 1974. Sastoji se od devet radova od kojih su neki već bili višekratno pretiskivani i dobro su poznati, ali neki su bili prvi put objavljeni u teže dostupnim publikacijama i dobro je što su se sada pojavili na okupu. Kirk je poznat kao predstavnik tzv. soft-core parryjevaca i njegovo je mišljenje o raznim aspektima homerološke problematike uvijek zanimljivo čuti osobito zato što ga karakterizira odmjerenost, suzdržanost i metodičnost a stran mu je svaki radikalizam. Sabrani članci bave se raznim pitanjima, od ratne tehnike i topografije do homerskog jezika i stila, kako sam kaže u uvodu. Ali knjiga ipak ima središnju i zajedničku temu koja je povezuje u cjelinu, a to je „narav i učinci usmene predaje u drevnoj Grčkoj“. S istog je gledišta Kirk pisao i obje gore spomenute svoje knjige (tiskane u Cambridgeu 1962. odnosno 1965.).

Uvodna studija *Homer: značenje usmene predaje* bila je Kirkov prilog prvom svesku zbornika *Literature and Western Civilization* što su ga izdali u Londonu 1972. D. Daiches i A. K. Thorlby. To je lijep i sažet prikaz Homerova stila i dikcije s naglaskom na usmenom aspektu epova. Kao što je poznato, Kirk dijeli mišljenje Milmana Parryja, Lorda i ostalih da su Homerovi epovi nastali u tradiciji „usmenog pravljena stihova“, ali to po njegovu sudu ne znači nužno da su baš nastali usmenim putem. Ima pojedinosti koje su ipak sporne. Ponajprije, na str. 2. opet Kirk ponavlja svoje poznato gledište da između Homera i „svakog drugog isključivo usmenog pjevača (postoji) golema razlika u kvantiteti kao i u kvaliteti“, gledište koje bi se možda i moglo braniti, ali Kirk ni ovdje kao ni u više prilika ranije za nj ne navodi nikakve argumente. Na str. 4. Kirk kaže da su „najmanje kompleksne i izražajno najsiromašnije (usmene tradicije) ujedno i najmanje formulaične dok one najbolje imaju najbogatije sustave formula“ a to, prema Kirku, znači da formulaičnost prije potiče nego koži stvaralačku moć usmenog pjevača. To je poznata teza parryjevaca-revizionista da je formulaičnost prednost usmene poezije a ne nedostatak ili sredstvo od nevolje i njime se, nastavlja Kirk, pobija „temeljno pravilo klasičnog književnog stvaralaštva“ da je „opetovana upotreba ustaljena ili konvencionalizirana jezika neuskладiva s istinskom originalnošću i pjesničkom ili književnom snagom“. Kirk to ilustrira primjerom iz *Odiseje* 1, 325—331 (prizor u kojem Femije pjeva proscima), gdje pokazuje da su stihovi stvoreni od samih formula a ipak je dojam snažan i dirljiv. Vjerojatno ima dosta istine u Kirkovu gledištu, ali čini se odveć dogmatičnim tvrditi da je formulaičnost po sebi mjerilo vrijednosti neke usmene predaje. Ima kod Kirka i hiperinterpretacije, na primjer u načinu kako tumači usporedbu Mirmidonaca s osama u *Ilijadi* 16, 257 i dalje, na str. 6. i dalje. Posebno je opasno izjednačavati sve što odudara od onoga što autor vidi kao herojski moral ili etiku herojskog doba s originalnim doprinosom Homera (vidi osobito na str. 8.). Kirk to osobito često čini kad se radi o homerskim poredbama (str. 11.). Njegovo je polazište da je Homer nadogrudio na pjesničku tradiciju grčkog herojskog doba (W. P. Kera i H. M. Chadwicka), doba koje se odlikuje „posebnom vrstom vojničkog i aristokratskog društva čiji su vođe vezani strogim kodeksom osobne časti i samopoštovanja i glorifikacijom tjelesne vrsnoće i osobnih posjeda“ (10). Sve što odudara od tako odličnog herojskog ponašanja (Hektorova nježnost prema Heleni, Patroklova prema Briseidi, čak i Ahilejev obzir prema Prijamu) po Kirkovu mišljenju pripada „naknadnoj pjesničkoj predaji“ jednako kao što je neuskладivo s načelima „ahejskog herojskog društva“ prikazivanje kralja (Laerta) kako živi seljačkim životom, prizor žetve u *Ilijadi* 18, 554—560, ili Odisejevo ponašanje prema Kiklopu („pikareskni ekscentrik“, veli Kirk) ili poginulim drugovima u podzemlju („blagi moralist a ne ratnik“). Članak završava praćenjem sudbine homerskog sustava moralnih i uopće društvenih vrednota kroz grčku povijest klasičnog doba: dok je sa širenjem pismenosti (7. i 6. stoljeće) on postao neinteresantan i zastario, s pojavom sofista homerski stav postaje opet zanimljiv i aktuelan zbog

svoje sebičnosti i agončnosti a osobito zbog pretjerane zaokupljenosti javnim prestižom za kojim se teži. Poenta je u tome da se grčka etika uvijek na neki način određivala prema Homeru, bilo negativno bilo pozitivno.

Mračno doba (Dark Age) i usmeni pjesnik jedna je od starijih rasprava u knjizi. Dok su pristalice tzv. teorije usmene poezije tražile ishodište homerskog poeziji kao uopće i svim značajnim vrijednostima koje je klasična Grčka naslijedila iz svoje prethistorije u mikenskom doba, Kirk nastoji pokazati da je mnogo toga, a napose epsko pjesništvo, moglo nastati i u tim tamnim stoljećima koja su slijedila propast mikensko-minojske civilizacije poslije dolaska Dorana: „važno je, ali ponekad teško, priznati da mračno doba, osobito ako je izravno slijedilo iza jednog herojskog doba, nije nužno nepovoljna sredina za stvaranje usmene poezije. Usmena poezija nije poput graditeljsiva ili brušenja dragog kamenja ili izrade vaza, njoj nije potreban prosperitet i povoljne materijalne prilike. Ponekad ona najbolje cvjeta kad je upravo suprotno po srijedi“ (str. 34.).

Rat i ratnik u homerskim spjevovima poduža je studija čija je tema vidljiva iz naslova. Sporna je Kirkova teza da sve grubosti u epovima potječu iz ranije faze usmene predaje (50, 51) a da je „herojski stav prema ratu bio preinačen u humanijem smislu“ u jedno kasnije doba (52). Zanimljiva je ideja (58, bilj. 41) da mit o tome kako je Laomedont razljutio Posejdona (i Apolona) krije u sebi povijesnu stvarnost o propasti Troje VII od potresa ili plimnog vala. Veći dio rasprave bavi se pitanjem u kojoj je mjeri Homer pouzdan kao povijesni izvor za obavijesti o ahejskom doba.

Četvrta studija, *Usmeni i pismeni ep*, čini jezgru knjige. Njezina tri dijela, 1. *Da li nam treba posebna „usmena poetika“ da bismo razumjeli Homera?*, 2. *Od Homera do Vergilija i Milтона*, i 3. *Još jednom o običnom stilu*, tri su predavanja što ih je Kirk održao kao J. H. Gray lectures u Cambridgeu 1974. I opsegom i zanimljivošću to je središnji dio knjige.

Na početku prvog dijela naznačuje Kirk osnovnu tezu rasprave: „razlike između usmenog i pismenog načina izražavanja, premda znatne, nisu nužno tako duboke kako se općenito uzima; a . . . usmeni ep, bar na nesavršenijoj razini Homera, može pokazati neke od pretpostavljeno distinktivnih suptilnosti pismene poezije“ (69). To je gledište poznato već iz nekih ranijih radova o Homeru, napose iz nepravedno zapostavljenog članka G. B. Dimocka Jr. *Od Homera do Novog Pazara i natrag u teksaškom Arionu* iz 1963. Kirk upozorava da pretjerano bavljenje formulom može biti isto tako destruktivno kao i njezino zanemarivanje (70), o čemu teško da se možemo sporiti. Ali sporno je kad tvrdi da nagoviještanje (budućih zbivanja) u *Ilijadi* nema neke veće uloge (71): i površni čitalac epa zna da se u *Ilijadi* sve najavljuje unaprijed, i pad Troje, i smrt glavnih junaka (Hektora, Patrokla, Ahileja), i buduća sudbina mnogih koji će preživjeti (npr. Eneje, pa Andromaha itd.). Pored pregledna, jasna i uvjerljiva izlaganja o Homerovoj tehnici (kumulativna tehnika, formulacijsnost), glavni dio razmatranja tog dijela knjige posvećen je pobijanju opravdanosti zahtjeva za stvaranje jedne posebne „poetike usmene poezije“ (Notopoulos, Lord): vidi osobito str. 71. Drugi dio rasprave, posvećen usporedbi Homera s njegovim najznačajnijim oponašateljima, Vergilijem i Miltonom, opravdano kritizira uobičajene distinkcije među epovima (primarni i sekundarni, izvorni i književni, naivni i sofisticirani), uvjetno prihvaća samo lučenje na usmeni i pismeni (pisani), ali upozoruje na staru pogrešku ljudi koji propuštaju uočiti da i dio usmene poezije može biti kompleksan, sofisticiran i „neizravan“ baš kao što dio pismene epike može biti „površan i naivan“ (85). Pogrešno je što mnogi (primjerice C. M. Bowra) smatraju usmeni ep — za razliku od pismenog — homogenim žanrom a pismeni nužno učenicim i brižljivo aluzivnim i simboličkim (86). S time nije se teško složiti. Teže je složiti se s Kirkom kad tvrdi da niti usmeni ep, kao niti pismeni, ne mora imati veličajnu temu. Mišljenje je ovog recenzenta da je pojam značajne teme, čak i moralno značajne, neodvojivo vezan uz epsku književnu vrstu. Odgovor na pitanje „Što je tema *Ilijade*?“ ili „Ima li *Ilijada* veličajnu poruku?“ čini se isto tako očiglednim kao i odgovor na pitanje koje Kirk smatra isto tako ilegitimnim: „Tko je zapravo glavni junak *Izgubljenog raja*?“ Autor ovog prikaza mora priznati da se u potpunosti priklanja mišljenju što ga Kirk iznosi na str. 86. i 87.: da *Eneida*, unatoč svojoj snazi i privlačnosti, svojoj izuzetnoj jezičnoj virtuoznosti

i zamašnoj središnjoj temi, stvarno ne posjeduje „sav onaj misteriozni i simbolički kvalitet koji komentatori tvrde da ga ona ima“ (86). Ovdje nije mjesto da se ulazi u pojedinosti Kirkove argumentacije: zaintrigirana čitaoca upućujem na str. 87. i d. Treći dio rasprave opravdana je kritika proširena mišljenja o tzv. Homerovu jednostavnom stilu koji je živa suprotnost vergilijevsjoj retoričnosti i muzikalnoj profinjenosti Miltonova uzvišenog stila. Predmet Kirkove kritike poimence su V. Pöschl, B. Otis, C. M. Bowra i E. Auerbach. Kirk je, po mišljenju ovog recenzenta, temeljito doveo u sumnju uobičajene predodžbe o Homeru kao pjesniku jednostavna, izravna, naivna načina izražavanja.

Peta studija *Homer i moderna usmena poezija: neke zbrke starijeg je datuma*. Lordovu tezu o nemogućnosti usmene predaje sažeto je formulirao Sterling Dow (*Classical Weekly* 1956): „Doslovna usmena predaja usmenim putem sastavljene i nezapisane pjesme nesumnjivo je nepoznata“. Da premosti raspon od dva stoljeća između Homera u 8. i posvjedočenih rukopisa epova u 6. a jer odbacuje Lordovu ideju o nastanku zapisa diktiranjem, Kirk nastoji dokazati da je vjerna usmena tradicija velikih epova sasvim moguća i vjerojatna. Oslanja se na inače dosta problematično svjedočanstvo Bowre da je heksametar najkompliciraniji od svih stihova usmenog pjesništva na svijetu i da je pjesnička tradicija homerske Grčke mnogo strože organizirana od ma koje druge a također na poznatu činjenicu da je usmena predaja u Indiji čuvala i očuvala opsežnu vedsku književnost kroz mnogo stoljeća bez ikakve znatnije izmjene. Tu je motiv očigledno strahopoštovanje prema svetim tekstovima hinduističke objave, ali kako su i Grci prema Homeru osjećali poštovanje koje je graničilo s religioznim strahopoštanjem, mogla bi se zamisliti usmena tradicija Homerovih epova sve do časa kad su bili zapisani. I podaci o Ainu-epici u Japanu upućuju na zaključak da je čuvanje opsežnih tekstova usmenim putem sasvim moguće. Ima u tom Kirkovu radu dosta nagađanja, nedokazanih (npr. o karakteru južnoslavenskog epskog deseterca, o čemu on ne zna mnogo a mnogo zna krivo) i nedokazivih tvrdnji (tipa „Homer mora da je bio...“ npr. na str. 123. i 125., ili „može se pretpostaviti da je tema o Troji stekla istaknuto mjesto itd.“ na str. 124.); ne vidi se kako bi se moglo bilo dokazati bilo pobiti Kirkovo uvjerenje da je Homer došao na kraju *dugotrajna razvoja epske tradicije* (str. 124.); ali osnovna teza u tom članku nije sasvim neprihvatljiva jer je postojanje dva tipa usmenih pjevača, kreativnih i reproduktivnih (otprilike grčki *aoidoi* i *rhapsodoi*), posvjedočeno i drugdje pa i kod nas. Ta rasprava ipak nosi dosta obilježja mladenačkog rada. Bila je više puta pretiskivana a napose uvrštena je u zbornik *The Language and Background of Homer* (Cambridge 1964). što ga je uredio sam Kirk.

Šesta rasprava u knjizi, *Homerova i naša Ilijada*, izvorno tiskana u *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 1970., odgovor je na kritiku Adama Parryja *Imamo li mi Homerovu Ilijadu?* koja je bila objavljena u *Yale Classical Studies* 20 (1966), godišnjaku koji je bio u cijelosti posvećen Homeru a uredili su ga Kirk i Adam Parry. Od dvaju načela što ih Parry pripisuje Lordu, naime da usmena predaja nužno dovodi do bitna mijenjanja usmene pjesme i da dodir s pismenošću razara usmenu tehniku pjevanja, Parry je prihvatio prvo a odbacio drugo, dok je Kirk postupio obrnuto (vidi npr. *The Songs of Homer*, str. 99. i dalje odnosno 87. i dalje). Unatoč pohvalama koje Kirk upućuje Parryjevu radu — pohvalama koje po mišljenju ne samo autora ovog prikaza nego i drugih on ne zaslužuje — on njegovu kritiku s lakoćom pobija i pokazuje svu slabost Parryjeve argumentacije. Dovoljan je jedan od zaključaka (str. 143.): „Ne mogu a da ne pomislim da se Parryjevo dokazivanje, unatoč svojoj svojoj suptilnosti dojmljivosti, svodi na nešto poput ovoga: 'Naša je Ilijada izuzetan spjev i sve što imamo; dakle, ona je Homerova. Homerova verzija nije mogla biti drukčija — da je bila, to ne bi bio izuzetan spjev koji imamo.'“ Tipično dokazivanje *post hoc ergo propter hoc* (str. 144.).

U istom su broju *Yale Classical Studies* bile tiskane i 7. i 8. rasprava iz knjige. Prva, *Struktura stiha i struktura rečenice u Homera*, bila je uvrštena u knjigu uz dosta dvoumljenja, kako sam Kirk kaže u uvodu. Razlog je dosta suhoparna tema i usko tehnička narav izlaganja, ali za homerologa ona je ne manje zanimljiva a u mnogome pogledu i jedna od vrednijih u knjizi. U njoj nastavlja Kirk diskusiju o naravi opko-

račenja u Homera. Dok je Milman Parry u svom poznatom radu o tom stilskom sredstvu razlikovao neperiodičko i nužno opkoračenje, Kirk tu uvodi neke finije distinkcije. On dopunja Milmana Parryja tako što u opisu opkoračenja uzima u obzir smisao, sadržaj odgovarajućih stihova i odlomaka. Kirkovi se zaključci ipak uglavnom podudaraju s Parryjevima. Premda članak, kako je jednom bilo napisano, nije zabavno štivo, on je vrijedan doprinos proučavanju Homerova stila.

Osmo rasprava, *Formulacijski jezik i usmenost*, temeljita je i uvjerljiva kritika poznate metode tzv. kvantitativne analize usmenosti kojom su neki ekstremni parryjevci, napose James A. Notopoulos, prostim brojanjem formula željeli dokazati usmenost Hezioda, Homerskih himana, fragmenata cikličkih epova, pa čak i Arhihloovih pjesama. Da se ne može povlačiti znak jednakosti između formulaičnosti i usmenosti pokazali su i drugi autori (npr. Douglas Young), no to ne umanjuje vrijednost Kirkova rada.

Zaključna rasprava *Potraga za stvarnim Homerom* izvorno bila je Kirkovo nastupno predavanje u Bristolu a kasnije je tiskana u *Greece and Rome* 1973. Autor naravno ne nastoji otkriti tko je bio „mali bradati čovjek koji je živio na Hiju ili u Smirni“ (201). Homer je za nas „sjena ili, bolje, glas, ali jedino što se smijemo nadati da doznamo o njemu, jedina stvarnost koju mu možemo pridati, jest jedinstven kvalitet toga glasa“ (202—203). Tri su kriterija kojima Kirk nastoji utvrditi homersko u Homera: prvi je zamisao o monumentalnom spjevu, drugi je karakteristični trag što ga je morao ostaviti na veznim mjestima spajajući pojedini starije pjesme u cjelinu a treći prošireno shvaćanje da je sve tradicionalno i tipično prethomersko sve netipično i jedinstveno Homerovo. Kirk pažljivo razmatra svaki od ta tri kriterija i nalazi njihove dobre i loše strane. Najpouzdanijim čini mu se promatranje ključnih mjesta obrata u radnji, osobito smrti trojice najistaknutijih junaka koji ginu u *Ilijadi*, Sarpedona, Patrokla i Hektora.

Široka informiranost i zdravorazumska kritičnost najveće su kvalitete Kirkovih radova pa tako i onih sabranih u ovoj knjizi. Dosljedno zastupanje i umješna obrana vlastitih gledišta vidljivi su i ovdje. Što je među njima i neprestano omalovažavanje usporedbe Homera sa „srpskim guslarima“ (217), to može smetati i iritirati. No knjiga kao cjelina pružit će čitaocu pouzdan pregled suvremene homerološke problematike i uvest će ga u srž svih onih pitanja i rasprava koje su danas u žiži zanimanja sviju onih kojima je Homer još uvijek poticaj za daljnje intelektualne napore i konstruktivnu znatiželju.

Primljeno 5. maja 1983.

Zdeslav Dukat,
Filozofski fakultet, Zagreb.

RUTH FINNEGAN, *Oral Poetry: Its nature, significance and social context*, Cambridge 1977, University Press, 275 str. te bibliografija i indeks.

Autorica knjige je sociolog književnosti, ona usmenom pjesništvu pristupa sa sociološkoga gledišta. No kako danas u svakom raspravljanju o usmenoj poeziji Homer ima središnje mjesto i kako se knjiga bavi nekim ključnim pitanjima homerološke problematike, ona zaslužuje da bude prikazana i u periodici naše struke.

Prvo, uvodno poglavlje bavi se značenjem usmene poezije, njezinim oblicima, pitanjem što je u usmenoj poeziji usmeno a što poezija i najzad odnosom teksta i izvođenja. Između usmene i pismene poezije nema oštre opreke (2); poredbena perspektiva proučavanja može biti za usmenu poeziju veoma plodna (3); usmena je poezija posvuda proširena i prisutna (4). S druge strane, o njoj se razmnožilo malo zna i „mnoge su generalizacije o usmenoj poeziji odveć pojednostavljene i zato zavode u zabludu“ (15). Autorica pojmom usmene poezije ne obuhvaća samo ep i baladu, tradicionalne epske oblike, nego i pohvalne pjesme, liriku, religioznu poeziju, dramu u stihu i sitne oblike (molitve, kletve, brojanice, ulične pjesme; 11 i dalje). Time se nesumnjivo smanjuje relevantnost njezinih zaključaka za homerološku